ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ

Костянтин СІГОВ

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ І МОГИЛЯНСЬКИЙ ПАЛІМПСЕСТ

I

Сила внутрішнього переконання, природної інтелігентності, коли вони поєднуються з неагресивною всепереможністю потужного таланту, є речами тривкими, якщо не вічними.

В.С. Брюховецький [1]

Перша міжнародна конференція НаУКМА на тему «Призначення Університету: його незалежність і місце в суспільстві» відбулась у вересні 1995 р. Українські вчені обговорювали цю тему разом із колегами з Франції, Німеччини, Швейцарії та Америки*. В одній із доповідей було наголошено на тому, що *знання* – це не лише *сила* (беконівський біном «знання-сила» у СРСР став назвою відомого журналу та майже домінував у свідомості), *знання* – це *чеснота* (virtus у класичному сенсі). Брюховецький живо відреагував у своїй промові, наголошуючи на принциповому значенні трикутника: знання – чеснота – сила.

---

* Михайло Теодорович Брик нагадує імена учасників цієї міжнародної конференції: В.С. Брюховецький, Є.К. Бистрицький, В.С. Горський, М.В. Понович, С.Б. Кримський, В.Л. Скуратівський, К.Б. Сігов, П. де Лобьє, Б.Д. Гаврилишин, Б.Вантом, Б.Дюнір, Р.Піч, Б.О. Кравченко, Б.О. Парахонський, О.П. Дем'янчук. Організатором цього наукового заходу була Франко-українська лабораторія гуманітарних досліджень НаУКМА, яку згодом нерейменовано на Центр європейських гуманітарних досліджень НаУКМА; див: Брик М. Переднє слово // Праці викладачів та професорів НаУКМА 1992–2002рр. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 4.

Десять років тому іншою визначною подією стала поява книги з цієї проблематики: *Покликання університету*: Зб. Наук. Пр./ Відп. ред.. О. Гомілко. – К.: РІА «Янко»; «Веселка», 2005. – 304 с.

Енциклопедію «Києво-Могилянська академія в іменах» у своєму вступному слові президент НаУКМА відкрив символічним контрастом – топосом нашої історії: «Життя української нації склалося так, що через несприятливі історичні обставини небагато було в ньому *тривалих у часі явищ*. …1 чи не єдиним яскравим винятком є діяльність Києво-Могилянської академії…» [2]. Освітня інституція є засадничою формою плекання «тривалих у часі явищ» у кожній європейській країні; з особливою гостротою це усвідомлюють там, де брак такої форми дається взнаки.

Увагу до цієї проблеми невтомно привертав Дмитро Чижевський: «Висока школа *утворює* певну *традицію* наукової праці, *виховує* певні кола до наукового думання, *утримує традиції* духовного життя в несприятливі доби життя народу. Тому велика шкода для української культури була в браку високої школи (середньовічного типу) в старій Україні до XVI віку. Тому був можливий і підупад духовного життя після упаду князівства XI-XIII віків.

Розпад України на дрібні князівства феодального типу за «Русько-Литовської» доби при браку високо шкільної традиції призвів і до загального культурного підупаду» [3] (курсив Д. Чижевського).

На тлі стирання кирило-мефодіївської традиції, вік по віку руйнованої та відновлюваної, Могилянська школа постає своєрідним «палімпсестом». Вписування Києво-Могилянської академії в європейський контекст (який формувався латиною і новими мовами науки і літератури) позначено багатошаровою діалектикою стирання – писання – читання між рядків… Строкатість часових пластів Могилянського палімпсесту помічено переломними датами 1817, 1920, 1991 рр. Сучасний архітектурний ансамбль НаУКМА кожним корпусом відображає різноманітні масиви історичного часу: перший адміністративний корпус розташовано в будівлі XIX століття, зведеній Київською духовною академією (що її було «стерто» більшовиками після революції і далеко не «прочитано» досі); другий – емблематичний циркульний корпус НаУКМА – перебудовано в радянські роки військово-політичним училищем (стертим на початку 1990-х); Староакадемічний корпус XVIII ст. – архітектонічний аргумент на користь власне Могилянської ідентифі-

кації цього складного палімпсесту. Комусь цей ансамбль нагадує «герменевтичне коло» для тлумачення, іншим – культурологічну мозаїку, збагачену присутністю Гете Інституту та British counsel, третім – постмодерністський puzzle, доповнений будівництвом нового корпусу на початку XXI століття. *Ставки інтерпретацій «могилянського тексту» є дуже високими: від них залежать матеріальний стан стін Університету та інтелектуальний стан того, що в цих стінах відбувається…*

Форми Університету – від підмурку до антени – покликані символізувати справжні підвалини університетської традиції (хоча дисонанс між ними сьогодні дається взнаки частіше, ніж співзвучність). «Архітектурна тривкість (solidity) Університетського Містечка, – зазначає експерт з Єйлю, – в певному сенсі є фасадом, і не лише тому, що майбутнє університету таким вітальним чином залежить від відновлення та вдосконалення матеріальної бази, на яку, приміром, в американських університетах витрачаються астрономічні кошти, але в більш фундаментальному плані тому, що неперервний зв'язок з минулим і неперервність (continuity) в майбутньому, яку символізує весь цей граніт, легко може бути втрачено. Той, хто повстає проти неперервності як репресивного авторитету, часто на свій подив виявляє, що вона тримається на тонких сплетіннях, що є дуже вразливими та крихкими, як-от ті інтелектуальні чесноти, про які ми тут ведемо мову. Але тою мірою, якою кожне нове покоління дослідників вважає це складним для сприйняття, всі ми, як то кажуть, стоїмо на плечах гігантів: цей вираз і його історія, як було показано у прекрасному дослідженні Роберта Мертона, сам є документальним свідченням того принципу, на який цей вираз вказує. Зобов'язання перед традицією у деяких дисциплінах помітне краще, ніж в інших. Професори філософії в університетах XXI століття, як і раніше, викладатимуть Платона та Арістотеля, звертаючись до них не як до музейних експонатів, а як до колег і наставників» [4].

Загрози розриву університетської традиції не зводяться до політичних катаклізмів чи економічних криз. Особливу загрозу становить сьогодні стрімке звуження інтелектуального горизонту під впливом «тиранії моменту» [5].

II

> Критика університетів, здається, стала улюбленим хатнім видом спорту, так само, як у часи Просвітництва таким спортом був антиклерикалізм. До того ж це стало прибутковим бізнесом…
>
> *Ярослав Пелікан*

Радикальні критики Університету (його форми і змісту) в Україні підбурюють мене переформулювати відому відмінність між оптимістом і песимістом у термінах нашої теми.

1) Песимісти вважають, що застарілий і невиліковний *провінціалізм* наших ВНЗ *завмер на мертвій точці*, нема сенсу казати про їх «динаміку».

2) Однак оптимісти все ж обстоюють динамічну модель і стверджують, що *процес провінціалізації поглиблюється,* захоплюючи дедалі більше регіонів країни та галузей знання…

Донкіхотський дискурс боротьби з млинами невігластва був і залишається вельми спокусливим. Однак по той бік двоголосся песиміста й оптиміста нелегко артикулювати інший, «третій» голос, третю точку зору на проблему.

Крок до цього питання нехай пояснить аналогія. Коли інтелектуал з України приїздить на Захід з дискурсом про абсолютно безнадійне становище освіти у своїй країні, про його міфологізованість і некритичність, то західні вчені запитують: «А де ж Ви виникли? Адже Ви не спустилися з Місяця, а приїхали з України? Де і в який винятковий спосіб сформувався Ваш ні на що не схожий критицизм?» Складність нашої ситуації посилюється відсутністю розмежувань тих речей, котрі зовсім не слід плутати. Зокрема, це стосується розмежування різних типів провінційності.

«Провінційність–1»: позначимо так регіонально-територіальну площину проблеми, окресленої зв'язкою "держава-університет". Від цього першого типу слід чітко відрізняти інший, другий тип провінційності. Сьогодні вже не можна обходити мовчанням чи применшувати зростання руйнівного впливу на університет цього провінціалізму другого типу.

«Провінційність–2»: цей концепт маркує перенесення аналізу з простору в час. Ідеться не про територіальний регіоналізм, а

про замкнення у своєму "регіоні часу", некритичному прочитанні чого-небудь під впливом останньої інтелектуальної моди. Вона диктує свої переваги щодо понять, авторів, проблем, стилю мислення та побудови текстів.

Безпосередньою чи опосередкованою аналогією зміни інтелектуальних мод слугує зміна моделей комп'ютерів, програмного забезпечення (не кажучи вже про моделі мобільних телефонів). Ритми незворотного розвитку інформатики впливають на її користувачів інтелектуалів (понад розмежування дисциплін). При цьому не може не зростати контакт поміж, з одного боку, факультетом інформатики, де прогрес очевидний як зміна поколінь комп'ютерів чи систем Windows, etc., а з другого – гуманітарним факультетом, де не забуто критику ідей прогресу, в галузі мистецтва та філософії щодо таких зразків, як Парфенон чи «Поетика» Арістотеля.

Спробуймо сформулювати питання, котре сьогодні з особливою гостротою торкається теми Університету. Чим загрожує ідеї Університету другий, хронологічний провінціалізм? Що залишається від університетської традиції, коли фетишизується "останнє слово техніки", в тому числі техніки інтелектуальної? Якими є ресурси опору епідемії цього вірусу, котрий ми умовно позначили як «провінційність–2»?

III

Гострота цієї проблеми робить вкрай актуальною для нас книгу «Ідея Університету. Переосмислення» американського метра інтелектуальної історії Ярослава Пелікана. Важливий розділ своєї праці Пелікан присвячує коментарю та аналізу вельми багатої бібліографії теми Університету. Серед великої кількості авторів і напрямів аналізу ідеї Університету Пелікан обирає за гіда-Вергілія британського автора «Ідеї Університету» Джона Генрі Ньюмена [6]. Такий вибір він пояснює аналогією: «Дослідник американської революції Девід Бріон Девіс зауважив, що «п'ята книга «Політики» Арістотеля... можливо, до сьогодні є найкращим вступом до проблематики політичних революцій». І він наважився це стверджувати навіть попри те, що за останні два століття трапилося чимало революцій і про них було написано чимало книжок. Є всі підстави вважати, що в дискусії про ідею університету робота Ньюмена посідає таке саме місце, яке в

проблематиці революцій Девіс відводить арістотелівській «Політиці». Лаконічно цю тезу резюмує Дж. М. Камерон: «Сучасна концепція університету є не що інше, як лише примітки до текстів Ньюмена» [7].

Найкращі праці про Університет, як ми бачимо, належать до тих «тривалих у часі явищ», які є вкрай актуальними для відновлення університетської традиції в Україні.

Було б помилково і неправомірно спрощувати ідею університету до так званого «традиціоналізму». Критичний аргумент проти такого спрощення Пелікан резюмував у формі прекрасного афоризму: «Tradition is the living faith of the dead, traditionalism is the dead faith of the living» [8].

Якщо вже ніяк не обійтися без «ізмів», то ближче до визначення ідеї університету у Пелікана буде поняття «універсалізм». Тема традиції слугує необхідним введенням до ідеї універсальності – університетської ідеї par exellence. Ньюмен дав базову дефініцію Університету: «Це місце, де можна *навчатися* загальнозначущих, *універсальних* знань». Але що таке «універсальні знання»? Ньюмен не мав на увазі підготовку вчених, які «можуть тлумачити... про все, що є на цьому світі, а також за його межами...»

Пелікан звільняє термін «універсальне знання» від спрощень. Він пише: «Універсальне знання як ідея, вочевидь, не є досяжною метою для будь-якого університету, але воно до певної міри є досяжним для світової університетської спільноти в цілому. Досягнення такої мети потребує постійної загальнонаціональної та міжнародної співпраці робітників університетів і спеціалістів у всіх галузях знань, періодів історії, залучення інструментів лабораторій і бібліотечних ресурсів, зрештою, можливо, навіть цілих факультетів. Інакше одного похмурого ранку світ прокинеться і виявить, що ніхто не опікується зібранням матеріалів, проведенням досліджень чи читанням навчальних курсів з давньоєгипетської математики чи галіційських діалектів. Якщо виходити з таких раціональних позицій, то універсальне знання залишатиметься ідеалом університетської діяльності і в майбутньому» [9].

Після демонтажу глобального проекту СРСР з його псевдоуніверсалізмом важливо осягнути принцип, сформульований

Пеліканом: «Увесь світ і людство є єдино прийнятним контекстом університетських досліджень». Утвердження єдності людського роду для університетів і науковців є водночас ідеалом і реальним фактом: «Фактом, – зазначає історик, – без якого, як без загального контексту, дослідження в багатьох конкретних галузях стали б просто неможливі». Досвід всесвітньо відомого вченого Пелікан зумів поєднати з досвідом керівника одного з найкращих університетів США та президента американської академії наук [10].

Подвійний досвід практика та теоретика університетського етосу висвітлює таку специфічну чесноту, «стосовно якої університет може правити за приклад для всього суспільства, а саме *вміння поважати сутнісну різноманітність вірувань та цінностей,* водночас *не приносячи в жертву своїх власних переконань*». Мати переконання й не мати уваги до інших, як свідчить історія, надто легко. Проте сучасний релятивізм перекручує відсутність власних переконань у вимогу до іншого позбутися своїх особистих переконань, або «стирати» їх у цензурованому публічному просторі. Натомість ці крайнощі не мають звужувати чи нівелювати природний плюралізм і розмаїття університетської спільноти. «Майбутнє університету, – наголошує американських scholar, – не залежатимете, як вважали та сподівалися секулярні ідеологи доби Просвітництва, від зречення всіх ідеологій і переконань, особливо релігійних, воно залежатиме від того, наскільки університет виявиться спроможним усвідомити факт існування плюральності ідеологічних позицій. Як між ними, так і всередині них самих». Автор класичної п'ятитомної праці про два тисячоліття християнської традиції Пелікан нагадує: «Хоч би якою була ідеологічна орієнтація, *університет має бути вільною та відповідальною громадою,* і там, де цього немає, постійно виникає необхідність нагадувати університету, а також державі, Церкві чи приватним спонсорам, що це має бути саме так».

Здоровий глузд і тверезий погляд на сучасні хвилі «варваризації» європейського простору, а також, ближче до нас, на спокуси знову затирати та переписувати «могилянський палімпсест», актуалізують для Києва «культуру викладу, якої так часто бракує вільним дискусіям, як в університеті, так і за його межами. Цю культуру часто розуміють як щось необов'язкове, довільне чи навіть нещире та надумане. Однак ті дискусії, що відбуваються в стінах університету, мають становити яскраве свідчення того, що

така культура насправді є найкращим прикладом для наслідування, попри століття ворожнечі та агресії» [11].

IV

На завершення повернемося до того «місця пам'яті», що я його спочатку умовно назвав «могилянським палімпсестом» і семантика якого пов'язана з ширшим контекстом. Влучне спостереження Хапни Арендт уточнює перспективу сучасного дискурсу про кризу освіти: «Трохи складно сприймати кризу в освіті настільки поважно, наскільки вона того варта. Завжди існує спокуса сприймати її як локальне явище, не пов'язане з іншими проблемами нашого століття…» [12]. Коментуючи це глибоке спостереження, Пелікан нагадує про те, що історичні найбільші проблеми кількох останніх століть якраз і призвели до кризи університетів і в певному сенсі живлять існування цієї кризи донині. Життя університету в XX столітті було травмовано світовими війнами. «Коли в серпні 1914 року війська німецької імперії вдерлися до Бельгії, однією з перших їхніх жертв став Лувенський університет, заснований папським наказом у грудні 1425 року. Спалення бібліотеки університету коштувало світові трьохсот тисяч томів і більш як тисячі оригінальних манускриптів (включно з університетською хартією 1425 року), що стало вічним символом перемоги ірраціонального над раціональним». Безпрецедентні втрати європейських університетів у трагедіях XX століття загострюють розуміння вразливості цих майже вкрай стертих «палімпсестів».

Після Другої світової війни поширюється розуміння того, наскільки складно уявити собі заміну університету як первинного простору для встановлення миру через міжнародне порозуміння. Історик переінакшує відомий вислів: коли б університету не існувало, його варто було б вигадати. Роль університету відкривається значно тривалішою. Пелікан нагадує, як у добу Тридцятилітньої війни Йоан Амос Коменський (на його честь названо університет Братислави) висунув ідею Collegium Pansophicum, що мав зібрати вчених різних поколінь з усіх країн. «Відтоді майже після всіх міжнародних конфліктів, повоєнні діячі позирали на міжуніверситетську коаліцію без національних кордонів як на *ресурс для зцілення ран минулого* та запобігання можливості війни в майбутньому. Адже *розвиток знання через*

дослідження, передача його в процесі навчання, збереження в наукових зібраннях і поширення через публікації є чотирма ніжками університетського столу, жодна з яких не може довго втриматись, якщо всі інші не є досить міцні. А це означає, що в майбутньому ще більше, ніж у минулому, вони набудуть нової сили як ефективні програми досягнення миру через міжнародну освіту: обмін учнями та вченими, переклад книжок і часописів» [13] (курсив мій. – *К.С.*).

«I have a dream»

На завершення дозвольте висловити думку стосовно четвертої ніжки університетського столу – видавничої справи, без якої взагалі немає стабільного університетського життя. Я повертаюсь до надії на нові тексти В'ячеслава Брюховецького – постійного Автора часопису «Дух і Літера». Ба більше: Автора настільки плідного, що для видання його нових творів мають поєднати свої зусилля видавничий дім «Києво-Могилянська академія» та науково-видавниче об'єднання «Дух і Літера». Contra spem spero.

Могилянцям і друзям Могилянки варто вчитатись у ці рядки з промови першого президента НаУКМА з приводу відкриття Глаголєвської меморіальної дошки: «…У "добу неоцинізму", яку ми нині переживаємо, дуже важко і надзвичайно важливо розкрити під усіма нашаруваннями наших пристрастей і почуттів їхнє найглибше підґрунтя – вдячність. Подяку всіх могилянців Глаголєвим добре висловив минулого року часопис НаУКМА «Дух і Літера»: "Саме тоді, коли руйнуються світи і, здається, ніхто і ніщо не в змозі встояти від падіння, оголюється сувора правда не забутого в Україні прислів'я: «Не стоїть місто без праведника». Без галасу, в глибині самітніх дум цей живий образ свідчить тихо, як совість, чим і ким стоїть наш світ та стіни Києво-Могилянської академії"» [14].

8.04.2007

Література:

1. Брюховецький В. Уроки Аверинцева // Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. – К.: Дух і літера, 1999. – С. 422.

2. Брюховецький В. Осягнімо нашу славу // Києво-Могилянська Академія в іменах. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 9.

3. Чижевський Д. Значення Харківського університету в українському духовному житті: Філософські твори. –К.: «Смолоскип», 2005. – Т. 11. – С. 126.

4. J.Pelikan, The idea of the University. Reexamination. Yale University Press, 1992, p. 51-52.

5. Thomas Hylland Eriksen, Tyranny of the moment: fast and slow time in the information age, Pluto Press. London-Sterling, Virginia; *Еріксен Т.Г.* Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу. – Львів: Кальварія, 2004.

6. Див.: Ідея університету: Антологія / Ред. Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – С. 7-22, 35-64; також сайт: www.higher-ed.org/resources/newman-university.htm

7. J. Pelikan. The idea of the University, p.6.

8. J.Pelikan. The vindikation of Tradition, Yale University Press, 1998, p. 65.

9. J. Pelikan. The idea of the University, p. 41.

10. Див.: Logos, vol. 47, 1-2, Ottawa, 2006, p.1-3, 333-334, а також http//en. wikipedia.org/wiki/ Jaroslav_Pelikan.

11. J. Pelikan. The idea of the University. Reexamination, p. 65.

12. Аренд т Х. Між минулим і майбутнім. – К.: Дух і літера, 2002. – С. 180.

13. J. Pelikan. The idea of the University, p. 16-17.

14. Дух і літера. - №9-10, 2002. С. 215.